

1. Deljivost v komutativnih klobarjih

$$xy = yx$$

$$1 \in K$$

Gaussova izreka!

Primeri: $\mathbb{Z}$, $\mathbb{F}[X]$, $\mathbb{Z}_n$, $\mathbb{Z}[i] = \{a+bi; a, b \in \mathbb{Z}\}$

Cel klobar - komutativen klobar, brez deliteljev
nič

Osnovni izrek aritmetike $n \in \mathbb{N}$. $n = p_1 p_2 \dots p_s$
 $p_1, \dots, p_s \in \mathbb{P}$ prastevila endižno določena

v $\mathbb{F}[X]$: $f(x) = p_1(x) \dots p_s(x)$, kjer so $p_1, \dots, p_s$ nerazcepni
endižno določeni:

1.1 osnovni pojmi

Definicija: Naj bo K komutativen kolobar.

1. element $b \neq 0 \in K$ **deli** element $a \in K$, če

$$a = gb \text{ za nek } g \in K$$

(a je **deljiv** z b , b je **delitelj** a)

2. nenulna elementa $a, b \in K$ sta **asociirana**,
če delita drug drugega ali $a \mid b$

3. **Največji skupni delitelj** elementov $a, b \in K$, ki
nista oba 0, je tak element $d \in K$, da velja

$$a) d \mid a \wedge d \mid b$$

$$b) c \mid a \wedge c \mid b \Rightarrow c \mid d$$

Elementa sta **tuja**, če je njun največji skupni
delitelj enak 1 ^(n.s.d)

4. Element $p \in K$ je **nerazcepen**, če:

$$a) p \neq 0 \wedge p \text{ ni obrnljiv}$$

$$b) p = ab \Rightarrow a \text{ je obrnljiv} \vee b \text{ je obrnljiv}$$

Element je **razcepen**

$$a) p \neq 0 \wedge p \text{ ni obrnljiv}$$

$$b) \text{ ni nerazcepen}$$

Odslej: K je cel

Trditev: Naj bo K cel kolobar. $a, b \in K, a \neq 0, b \neq 0$ sta asociirana $\Leftrightarrow \exists u \in K$ obrnljiv, da je $a = ub$

Dokaz: $(\Leftarrow) a = ub \wedge b = u^{-1}a$

$$(\Rightarrow) a = kb \wedge b = ga \Rightarrow a = kg_a \Rightarrow$$

$$a(1 - kg) = 0 \Rightarrow 1 - kg = 0 \Rightarrow 1 = kg$$

$$\uparrow \text{ni delitelj nize} \Rightarrow k = g^{-1}$$

Opomba: Največji skupni delitelj ne obstaja nujno.
Če obstaja pa ni nujno enolično določen.

Dva n.s.d. istega para sta vedno asociirana

Primer: Ali je $\mathbb{Z}$ nerazcepan element? Odvisno od kolobarja

$K = \mathbb{Z}$: Ja

$K = \mathbb{Z}[X]$: Da

$K = \mathbb{R}[X]$: Ne

$K = \mathbb{Z}[i]$: $2 = (1+i)(1-i)$ Ne

$\nearrow$ ker to koli pojje

(3 pa ni razcepan)

1.2 Glavni kolobarji:

I ideal: $\bullet I \leq (K, +)$
 $\bullet KI, IK \subseteq I$

K komutativan

Definicija: Naj bo $a \in K$, množica $(a) = \{ax; x \in K\}$

je glavni ideal (generiran z a)

(ideal je glavni, če je generiran z enim elementom)

$$b|a \Leftrightarrow (a) \subseteq (b)$$

$$\Rightarrow a = gb$$

$$ax = b(gx) \Rightarrow ax \in (b) \Rightarrow (a) \subseteq (b)$$

$$\Leftarrow a \in (a) \subseteq (b) \Rightarrow a = gb$$

$$a \text{ in } b \text{ asociirana} \Leftrightarrow (a) = (b)$$

Primer: 1) $\mathbb{Z}$ = (0)

2) $K = (1)$

$$K = (a) \Leftrightarrow a \text{ je obrnljiv}$$

Ideal je **konageneriran**, če je generiran s končno množico

Če je I generiran z $\{a_1, \dots, a_n\}$ ga označimo z $(a_1, \dots, a_n)$

Opazimo: $(a_1, \dots, a_n) = (a_1) + (a_2) + \dots + (a_n)$

$$(a_1, \dots, a_n) = \{a_1 x_1 + a_2 x_2 + \dots + a_n x_n; x_i \in K\}$$

Primer: 1. kaj je $(4, 6) \vee \mathbb{Z}$? $(4, 6) = (2) = 2\mathbb{Z}$
Edini ideali: $\mathbb{Z}$ so $n\mathbb{Z}$ (glavni ideali)

2. $\vee F[X]$ ideali?

polinomi s konstantnim členom 0 (X)

$\vee$ si ideali so glavni

3. $I \triangleleft \mathbb{Z}[X]$

$I = \{p(x); \text{konstantni člen je sod}\} = (2, X)$

Ali je I glavni ideal?

npr $I = (f(x))$

$2 = f(x)g(x) \Rightarrow f(x)$ je lahko samo

konstanten $f(x) = a_0 \in \mathbb{Z}$

$x \in I \Rightarrow x = a_0 h(x)$ $\times$
 $\uparrow$ sod $\uparrow x$ ni sod

4) $\vee F[X, Y]$ ideal iz polinomov s konstantnim členom z 0 (X, Y) tudi ta ideal ni glavni

Definicija: Cel kolobar K je glavni kolobar,
če je vsak njegov ideal glavn: (PID)

↑
principle ideal domain
↑?
ni delitelj nič

Prime: $\mathbb{Z}, F[X]$

Izreki: Naslednji kolobarji so evklidski:

a) $\mathbb{Z}$

b) $F[x]$, F polje

c) $\mathbb{Z}[i]$

Dokaz:

a) $\delta: m \mapsto |m|$

b) $\delta(fg) = \delta f \delta g$ (0 nima definirane stopnje)

c) $\delta: m+ni \mapsto m^2+n^2$

b) $\checkmark$ Vemo da je to kvadrat absolutne vrednosti:

$$\mathbb{Z} \setminus \{0\} \mid |w| = |zw| \quad |w| \neq 0 \Rightarrow |w| \geq 1$$

a) $a, b \in \mathbb{Z}[i]$, $b \neq 0$

$$a = qb + r$$

$$c = b^{-1}a \in \mathbb{Q}$$

$$c = u+iv \quad u, v \in \mathbb{R}$$

Izberimo $k, l \in \mathbb{Z}$. $|k-u| \leq \frac{1}{2}$ $\wedge$ $|l-v| \leq \frac{1}{2}$

$$g = k+li \in \mathbb{Z}_i$$

$$r := a - gb \quad r=0 \vee \delta(r) < \delta(b)$$

$$|r|^2 < |b|^2$$

$$|r|^2 = |a - gb|^2 = |cb - gb|^2 =$$

$$= |c - g|^2 |b|^2 = \left(\underbrace{(u-k)^2}_{\frac{1}{4}} + \underbrace{(v-l)^2}_{\frac{1}{4}} \right) |b|^2$$

$$\leq \frac{1}{2} |b|^2 < |b|^2$$

Izrek: V evklidski kolobar je glavni kolobar

Dokaz: Naj bo evklidski z δ . $I \subseteq K$

$$I = \{0\} \Rightarrow I = (0)$$

$$I \neq \{0\}. \exists a \in K. (a) = I$$

Naj bo $a \in K$ element, ki ima najmanjšo vrednost v δ od vseh $u \in I$

$$(a) \subseteq I \text{ trivialno}$$

Naj bo $x \in I$ poljuben

$$x = \underbrace{a}_{\in I} \cdot r + r \quad \forall r \in I \Rightarrow \delta(r) \geq \delta(a) \quad \forall r \neq 0$$

$$\Rightarrow a \mid x$$

glavni ~~≠~~ evklidski
kolobar kolobar

Izrek: Naj bosta $a, b \in K$ glavnega kolobarja
 ($a \neq 0 \vee b \neq 0$). Potem $\exists$ največji skupni delitelj
 obstaja in je oblike

$$d = ax + by \text{ za neka } x, y \in K$$

Dokaz:

Vzemimo ideal $(a, b) = \{ax + by; x, y \in K\} \stackrel{\text{kje glavni}}{=} (d)$

$$a \in (a, b) = (d) \Rightarrow d \mid a$$

$$b \in (a, b) = (d) \Rightarrow d \mid b$$

$$\exists d \in K. (a, b) = (d) \\ d \neq 0$$

Rečemo da $\exists c \in K. c \mid a \wedge c \mid b$

$$d \in (a, b) \Rightarrow d = \underset{cz}{\parallel} ax + \underset{cw}{\parallel} by = c(zx + wy) \Rightarrow c \mid d$$

Izreki: Naj bo $p \neq 0 \in K$ glavnih deliteljev.

Naslednji pogoji so ekvivalentni:

- i) $\Leftrightarrow p$ je nerazcepen
- ii) $\Leftrightarrow (p)$ je maksimalni ideal
- iii) $\Leftrightarrow K/(p)$ je polje

Dokaz: ii) $\Leftrightarrow$ iii) Algebra 2

M je **maksimalni ideal** $\Leftrightarrow M \neq K \wedge M \subseteq I \subseteq K \Rightarrow I = K$
 $\forall M = I$

$$i) p = ab \Rightarrow a \text{ deljiv ali } b \text{ deljiv,} \\ p \text{ ni deljiv}$$

$$ii) (p) \text{ je maksimalen} \Rightarrow (p) \neq K \Leftrightarrow p \text{ ni deljiv}$$

$$(p) \subseteq (a) \subsetneq K \Rightarrow (p) = (a) \Rightarrow p|a \wedge a|p$$

$$p = ab \text{ in } a \text{ ni deljiv} \Rightarrow \\ b \text{ je deljiv}$$

i) in ii) utrdva poveske isto

1.3 Endolčna faktorizacija

$$a \neq p_1 p_2 \dots p_n$$

Lema: Naj bo K cel kolobar. Domimo da element $a \in K$ ni enak produktu nerazcepnih elementov. $a \neq 0$ in a ni delnjiv. Potem K vsebuje tako neskončno zaporedje elementov $a = a_1, a_2, \dots$ da je $(a_1) \subsetneq (a_2) \subsetneq (a_3) \subsetneq \dots$
(Neskončno strogo naraščajoče zaporedje glavnih idealov)

Dokaz:

a ni nerazcepen

$a_1 = a_2 b_2$ a_2 in b_2 nista delnjiva

Vsej eden izmed njiju (npr a_2) ni produkt nerazcepnih

$a_2 = a_3 b_3$; a_3 ni produkt nerazcepnih

$(a_1) \subsetneq (a_2)$ saj če $(a_1) = (a_2) \Rightarrow a_1 = a_2 u$
 $\Rightarrow u = b_2$ je deljiv $\times$

Definicija: Komutativen kolobar K je **noetrski**, če se $\nexists$ naraščajoča veriga idealov

$I_1 \subseteq I_2 \subseteq I_3 \subseteq \dots$ ustavi.

Torej $I_n = I_{n+1} = \dots$ od nekoga n naprej

Lema: V glavnih klobar je noetrski

Dokaz: Naj bo $I_1 \subseteq I_2 \subseteq \dots$

$I := \bigcup_{i \in \mathbb{N}} I_i$ to je ideal (vsplacnem unija ni)
(ponavedi ni grupa za seštevaje)

$u, v \in I$

$u-v \in I$

$u \in I_n, v \in I_m, n \geq m \Rightarrow u-v \in I_n \subseteq I$

I je glavni, zato je $I = (a)$ za nek $a \in I$

$\Rightarrow a \in I_n$ za nek $n \in \mathbb{N} \Rightarrow I \subseteq I_n \Rightarrow$

Od nekega naprej so vsi ideali $I \subseteq I_{n+1} \subseteq I$

Hilbertov izrek o bazi

K noetrski $\Rightarrow K[x]$ noetrski

Primer: $K[x, y]$ ni glavni:

$\parallel$
 $\underbrace{K[x][y]}_{\text{glavni}}$
 $\underbrace{\quad}_{\text{ni glavni}}$

prejšnji: dve lemi $\Rightarrow$ v glavnem kolobarju
je vsak element produkt nerazcepnih

Definicija: Naj bo K komutativen kolobar.

$p \in K$ je **praelement** $p \neq 0$, pri obrnljiv in
velja $plab \Rightarrow pla \vee plb \quad \forall a, b \in K$

Lema: Naj bo K cel. Vsak praelement je nerazcepen.
če je K glavni velja tudi obrat

Dokaz: Naj bo p praelement. $p = xy$

1)

$$p \mid xy \Rightarrow p \mid x \vee p \mid y.$$

$$\text{Recimo da } p \mid x \Rightarrow x = pu \Rightarrow p = pu y \Rightarrow$$

$$uy = 1$$

2) Naj bo K glavni

$$\Rightarrow y \text{ je obrnljiv}$$

p ne bo nerazcepen. p praelement

$$plab. \text{ Recimo da } p \nmid a \Rightarrow$$

p in a sta si tuja (to pomeni da je največji
skupni delitelj 1)

$$1 = px + ay$$

$$b = pbx + (ab)y = p(\dots) \Rightarrow p \mid b$$

Definicija: Cel kolobar K imenujemo **kolobar z evolično faktorizacijo (UFD)**,

če se za vsak $a \neq 0$, ni obrnljiv, velja:

- obstajajo kti nerazcepni elementi p_i ,
da je $a = p_1 \dots p_s$
- ta faktorizacija je evolična do asociiranosti
in vrstnega reda faktorjev natanko
- To pomeni: $a = z_1 \dots z_t$; z_i nerazcepni
 $\Rightarrow s = t \quad \exists \pi \in S_n$. $z_{\pi(i)}$ asociiran z p_i

Izrek: V glavnem kolobar je kolobar z evolično faktorizacijo

Dokaz: $a \neq 0$ ni obrnljiv.

Vemo iz prvih dveh lemm: a je produkt nerazcepnih

$a = p_1 \dots p_s$ recimo da je tudi $a = z_1 \dots z_t$

$p_1 | a \Rightarrow p_1 | z_1 \dots z_t \Rightarrow \exists i \in [t]. p_1 | z_i$. BSZS $p_1 | z_i$
 $\uparrow$
 nerazcepen + glavni kolobar $\Rightarrow$ prost element

z_1 nerazcepen $\Rightarrow p_1$ in z_1 sta si asociirana

$p_1 / p_1 \dots p_s = p_1 u_2 \dots z_t$

$p_2 \dots p_s = u_2 \dots z_t$ p -splošek ponovimo

$s = t$. $s > t \Rightarrow u = p_{t+1} \dots p_s$ ker ni možnosti
 $\underbrace{a \neq 0 \text{ ni obrnljiv}}_{\text{nerazcepen!}}$

2. Modeli

2.1. Caylyjev izrek za kolobarje

$$\begin{aligned} G &\longrightarrow G & \varphi: G &\longrightarrow \text{Sym } G \\ L_a: x &\longmapsto ax & a &\longmapsto L_a \end{aligned}$$

Aditivna grupa

$\text{End}(M) =$ množica vseh endomorfizmov $M \rightarrow M$

$$\varphi \in \text{End } M \iff \varphi: M \rightarrow M; \varphi(u+v) = \varphi(u) + \varphi(v)$$

$\text{End } M$ je kolobar če vpeljemo

$$f + \varphi, \varphi \circ \psi: M \rightarrow M$$

$$(f + \varphi)u = f(u) + \varphi(u)$$

$$(f \cdot \varphi)(u) = f(\varphi(u))$$

Cay R

Izrek: $\forall$ kolobar lahko vložimo v kolobar
endomorfizmov neke aditivne grupe

Dokaz: K kolobar

$$a \in K. \quad l_a: K \rightarrow K \\ x \mapsto ax$$

$$l_a(x+y) = l_a(x) + l_a(y)$$

$$l_a \in \text{End}(K) \\ K \text{ kot grupa za } +$$

$$\varphi: K \rightarrow \text{End} K$$

$$a \mapsto l_a$$

$$\varphi(a+b) = l_{a+b} = l_a + l_b = \varphi(a) + \varphi(b)$$

$$(a+b)x = ax + bx$$

$$\varphi(ab) = l_{ab} = l_a \circ l_b = \varphi(a)\varphi(b)$$

$$(ab)x = a(bx)$$

$$\varphi(1) = 1 = \text{id} = l_1$$

injektivnost:

$$a \in \ker \varphi \Leftrightarrow l_a = 0 \Leftrightarrow ax = 0 \quad \forall x \Leftrightarrow a = 0 \quad (\text{ker } x = 1)$$

Fija

Glej

$\mathbb{F}$

(univ)

Naj bo A algebra nad poljem F

V vektorski prostor nad F

$$\text{End}_F(V)$$

Napodoben namir dokazemo

Izrek: $\forall$ algebra nad F lahko vložimo v
algebra endomorfizmov nekake vekt. prostora
nad poljem F .

$$\dim A = n \quad \swarrow \text{matrice } n \times n \text{ nad } F$$

$$\dim A < \infty$$

$$M_n(F)$$

$A \hookrightarrow \text{End}_F(A) \cong M_n(F)$ A lahko vložimo v algebra lin. operatorjev
končno razsežnega prostora

Posledica: $\forall$ končno razsežna algebra A nad F lahko vložimo v algebra $n \times n$ matrike za nek $n \in \mathbb{N}$
 $M_n(F)$

Primer: A končno razsežna algebra nad F
Ali ta algebra lahko vsebuje take elemente s in t
da je $st - ts = 1$

ekvivalentno: ali obstajata takšni matriki S in T , da
je $ST - TS = I$

$$\text{sl}(ST - TS) = \text{sl}(I) = n$$

$$\begin{matrix} \parallel & \parallel \\ \text{sl}(ST) - \text{sl}(TS) = 0 \end{matrix}$$

če je $\text{char} F = 0$ je to protislovje

2.2 Definicija modula

Definicija: Naj bo K kolobar. množica M

skupaj z binarno operacijo $(a, u) \mapsto au$

in $K \times M \rightarrow M$ in binarno operacijo

$M \times M \rightarrow M : (u, v) \mapsto u+v$ je **modul nad K**

ali **K -modul**, če velja:

- 1) $(M, +)$ je abelova grupa
- 2) $(a+b)u = au + bu \quad \forall a, b \in K, \forall u \in M$
- 3) $a(u+v) = au + av \quad \forall a \in K, \forall u, v \in M$
- 4) $(ab)u = a(bu) \quad \forall a, b \in K, \forall u \in M$
- 5) $1 \cdot u = u \quad \forall u \in M$

Operaciji $(a, u) \mapsto au$ pravimo množenje s skalari:

ali tudi **modulsko množenje**

Opomba: Pojem K -modula M je ekvivalenten

pojmu homomorfizma kolobarjev $K \rightarrow \text{End}(M)$

Dalje: Naj bo M K -modul

$$\varphi: K \rightarrow \text{End}(M): a \mapsto (u \mapsto au)$$

Naj bo φ homomorfizem. $\varphi: K \rightarrow \text{End}(M)$

postane M K -modul, če definiramo

$$a \cdot u = \varphi(a)(u)$$

Definirali smo **levi modul nad K** . Poznamo
tudi desne, namesto au imamo ua in podobno

Naj bo M levi K -modul. Če definiramo

$ua := au$ je to potem desni K -modul, če je
 K komutativen

Odslej modul = levi modul

Primeri:

1. $K=F$ potem je F -modul = vekt. prostor nad F
2. Vseke M additive skupine (= abelova grupa) je $\mathbb{Z}$ -modul, če definiramo

$$n \cdot u = \underbrace{u + \dots + u}_{n\text{-krat}}$$

$$(-n) \cdot u = n \cdot (-u)$$

$$0 \cdot u = 0$$

3. $\forall$ klobar K postane modul nad semim območje, če definiramo $a \cdot u$ kot običajni produkt $a \cdot u \in K$

4. Naj bo I levi ideal K

I je K -modul, če je $a \cdot u$ običajni produkt

5. Naj bo K podklobar K' . Če $a \cdot u$ označuje množenje v K' , je K' K -modul

6. $K = M_n(F)$ $M = F^n$

$A \cdot u$ = običajno množenje matrike z vektorji

7. Trivialni ali ničelni modul

2.3 Osnovni pojmi teorije moduler

Podmoduli

Podmodul je podmnožica, ki je za isti operaciji sama modul.

Če je $N \subseteq M$ je N podmodul, če

$$1) (N, +) \leq (M, +) \quad (u, v \in N \Rightarrow u - v \in N)$$

$$2) KN \subseteq N \quad (\forall a \in K. \forall n \in N. an \in N)$$

Primeri:
1. če je V vekt. prostor nad F je podmodul = podprostor

2. Podmodul $\mathbb{Z}$ -modula so podgrupe

3. Podmodul K -modula K so levi ideali

če sta N_1 in N_2 podmoduli je tudi
 $N_1 \cap N_2$ in $N_1 + N_2$ podmoduli

Def: če sta $\{0\}$ in M edini podmoduli M
rečemo da je M **enostaven**

Primeri:

1. V. prostor je enostaven modul $\Leftrightarrow$ je 1-rozsečen

2. Aritmetična grupa je enostaven kot $\mathbb{Z}$ -modul $\Leftrightarrow \cong \mathbb{Z}_p$

3 $K = M_n(F)$ $M = J^n$

$$M \subseteq F^n$$

$$N \neq \{0\}; 0 \neq u \in N$$

$$Au \in N \quad \forall A \in M_n(F) \quad \{A \in M_n(F) \mid Au \in N\} = F^n$$

M je enostaven modul nad matrikami;

Homomorfizmi: moduli

M, N K -moduli

$\varphi: M \rightarrow N$ je homomorfizem K -modula, če

velja $\varphi(u+v) = \varphi(u) + \varphi(v) \quad \forall u, v \in M$ in

$$\varphi(au) = a\varphi(u) \quad \forall a \in K, \forall u \in M$$

oziroma ekvivalentno $\varphi(au+bv) = a\varphi(u) + b\varphi(v)$

Rečemo jim tudi K -linearne preslikave

$$\ker \varphi = \{u \in M; \varphi(u) = 0\} \quad \text{im } \varphi = \{\varphi(u); u \in M\}$$

sta podmoduli M oz. N

$$\ker \varphi = \{0\} \Leftrightarrow \varphi \text{ injektivna}$$

$$M \cong \ker \varphi \oplus \text{izobarizem } M$$

(obstaja izomorfizem)